

Dio Chrysostomus

Troje is nooit veroverd!

Trojaanse redevoering (*Or. 11*)

Ingeleid en vertaald door
Floris Overduin

DAMON

Inhoud

Inleiding	7
Trojaanse redevoering	47
Toelichting per hoofdstuk	115
Over de vertaler	145

Inleiding

“Ik weet niet hoe ik Dio van Prusa moet noemen, want hij blonk uit op elk gebied. Hij was, zoals het spreekwoord luidt, een ‘hoorn van Amaltheia’, vervuld met het mooiste van de voortreffelijkste redenaars.”

(*Levens van de sofisten* 486, vertaling P. Burgersdijk)

Met deze lovende woorden begint de derde-eeuwse biograaf Philostratus zijn korte beschrijving van Dio van Prusa, een Griekse redenaar en moraalfilosoof die ondanks zijn reputatie en omvangrijke oeuvre in later tijd nooit de bekendheid heeft gekregen die zijn Griekse tijdgenoot Plutarchus bijvoorbeeld wel ten deel viel. Dio (Dion in het Grieks) behoort tot de belangrijkste en beste redenaars uit de eerste eeuw na Christus en blijkens Philostratus’ lof was zijn reputatie een kleine twee eeuwen na zijn dood onverminderd groot. Wie was deze Dio, die zo’n onuitwisbare indruk wist te maken?

Dio van Prusa

Dio Cocceianus ‘Chrysostomus’ (ca. 40 tot na 112 na Christus) kwam uit de Romeinse provincie Bithynië, meer precies uit Prusa, het tegenwoordige Bursa in noordwest Turkije, niet ver van de kust van de zee van Marmara. Of hij familie was van een andere beroemde Dio (Cassius Dio, Romeins historiograaf en eveneens afkomstig uit Bithynië) is niet met zeker-

heid te zeggen. Dat beide auteurs het *cognomen* Cocceianus dragen is geen doorslaggevend argument, aangezien de eerste vermelding van Cassius Dio ‘Cocceianus’ pas in de negende eeuw na Christus verschijnt en goed op een misverstand kan berusten.

Dio stamde uit een Griekse familie en schreef in het Grieks. Zijn grootvader en moeder hadden evenwel Romeins burgerrecht, wat Dio tegelijkertijd dus ook tot halve Romein maakte, hoewel zijn vader dit recht vermoedelijk niet had. Zelf heeft Dio pas later het burgerrecht verworven. Daarnaast was Bithynië al meer dan een eeuw Romeins gebied, zodat hij, zoals vele anderen in zijn tijd, opgroeide als Romeinse Griek in een Romeinse wereld. Hij kwam uit een rijke familie, een positie die zijn opleiding tot redenaar vergemakkelijkt zal hebben. Als jonge retoricastudent verliet hij Prusa, vermoedelijk rond 60 na Christus, en belandde in Rome, waar hij een tijdlang actief is geweest. Dit hoeft geen verbazing te wekken. In Dio’s tijd was Rome evenzeer een centrum voor Griekse cultuur en literatuur als de wereld daarbuiten. De centrale rol die Athene ooit had gespeeld was nu grotendeels overgenomen door grote internationale steden als Alexandrië, Smyrna, Ephese, Pergamon, en dus ook door Rome. Daar was tweetaligheid voor de bovenlaag vanzelfsprekend. De Griekse retorica sloot bovendien voldoende aan bij de Romeinse, die immers op de Griekse gestoeld was. Zo kon Rome een podium bieden voor Griekse redenaars als Dio.

Een lijkrede voor de Olympische bokser Melancomas (*Or.* 29), tevens geliefde van keizer Titus – tenzij deze figuur een verzinsel van Dio is – zou zijn gehouden in Napels in 70 na Christus. Een moeizame verhouding met de machthebbers blijkt uit Dio's verbanning uit Rome in (of niet lang na) 82 na Christus door keizer Domitianus, mogelijk een direct gevolg van een politieke intrige tegen de keizer. Men neemt aan dat Dio's vriendschap met Flavius Sabinus, een in ongenade gevallen neef van Domitianus, aanleiding is geweest tot dit keizerlijke optreden. Omdat de verbanning ook voor zijn thuishaven Bithynië gold, volgde een lange periode van omzwervingen in Griekenland en Klein-Azië, tot aan de Krim toe. Na Domitianus' dood in 96 mocht Dio onder diens opvolger Nerva terugkeren naar Rome, al bleef hij nog lang rondreizen als voordrachtsredenaar.

Ook met de volgende keizer, Trajanus, die na het korte bewind van Nerva (96-98 na Christus) de keizerlijke troon besteeg, zou Dio een goede relatie hebben gehad, al is onduidelijk of het echt om persoonlijke vriendschap gaat. Uit een briefwisseling tussen Plinius de Jongere en keizer Trajanus (brieven 81 en 82 uit boek 10) blijkt dat Dio later in zijn leven actief was in het bestuur van Bithynië. Plinius consulteert in deze brieven Trajanus over een aanklacht met betrekking tot een openbare aanbesteding waar Dio een partij in was.

Zijn bijnaam Chrysostomus ('Guldenmond') dankt hij ongetwijfeld aan zijn talent als orator, een talent dat hem tot de grootste redenaar van zijn tijd maakte. Deze erenaam vinden we overigens pas

een eeuw later bij Menander Rhetor voor het eerst (I,16,9 en elders). Dat Dio vooral als groot redenaar de geschiedenis is ingegaan neemt niet weg dat we ook met een andere kant van hem vertrouwd zijn, namelijk die van filosoof. Deze twee kanten van zijn persoon gaan overigens, zoals vaker bij retoren, goed samen. De studie van de wijsbegeerte vertoonde al vanaf de klassieke tijd verwantschap met die van de welsprekendheid en beide maakten onderdeel uit van de opleiding van een jonge redenaar. En hoewel deze twee takken van intellectuele vorming op zich onderscheiden werden, vond wederzijdse beïnvloeding voortdurend plaats, zoals het geval was bij de sofistenaars uit de klassieke tijd. De klassieke sofistiek werd door Philostratus immers niet voor niets als 'filosoferende retorica' getypeerd (*Levens van de sofistenaars* 480).

Aanvankelijk was Dio vooral stoïcijns georiënteerd, in de geest van zijn leermeester Musonius Rufus (soms wel getypeerd als de 'Romeinse Socrates'), die we ook kennen als de leraar van onder anderen de beroemde stoïcijner Epictetus. In zijn latere leven, dat sterk bepaald werd door zijn verbanning en vooral door de omzwervingen die hier het gevolg van waren, ontwikkelde hij zich meer als aanhanger van de Cynische praktische filosofie, zoals die was geïnitieerd door Diogenes van Sinope in de vierde eeuw voor Christus. Zijn stoïcijns kant blijft evenwel zichtbaar en een extreme cynicus lijkt hij nooit te zijn geweest.

Er is wel gesuggereerd dat Dio zich na een periode als epideiktisch sofist, dus als *performer* die vooral

zijn talenten als voordrachtsredenaar etaleerde, zou hebben bekeerd tot filosoof. Zo'n dichotomie lijkt evenwel toch te ver te gaan. De kwalificatie van sommige redevoeringen als vroege jeugdwerken, tegenover andere, meer volwassen wijsgerige stukken is te subjectief, ook omdat zijn vroegere werken soms al filosofisch georiënteerd zijn. En juist de volwassen rijkdom van sommige showredevoeringen, zoals de *Trojaanse redevoering*, zou kunnen pleiten voor een werk uit een latere fase van het leven van de auteur, ook al gaat het hier duidelijk niet om een filosofisch werk. De implicatie dat sommige van zijn retorische werken te frivol zouden zijn voor een rijpe filosoof draagt dan ook weinig bij aan de waardering voor Dio's talent als redenaar.

Dio's werk

Het oeuvre van Dio was niet gering van omvang, waarbij als bijzonderheid mag gelden dat zijn werk ook nog eens voor een groot deel overgeleverd is, al is ook duidelijk dat heel wat teksten verloren zijn gegaan. We beschikken over maar liefst tachtig redevoeringen (*orationes* in het Latijn) op zijn naam, in vele soorten en maten. Van enkele wordt de authenticiteit betwist; twee redevoeringen (*Or.* 37 en vermoedelijk 64) zouden geschreven zijn door Dio's leerling Favorinus. De term redevoeringen, hoewel gangbaar, is overigens niet ideaal. Veel van zijn teksten zijn weliswaar retorisch geïnspireerd, maar hebben een tamelijk vrije vorm. Zo zijn er korte dialogen (zoals *Or.* 25, 26, 30, 67 en 70) die vooral Pla-

Troje is nooit veroverd!

Trojaanse redevoering (*Or. II*)

[1] Ik weet het wel, het is moeilijk om de mensen – allemaal – iets te leren, maar ze voor de gek houden, dat is makkelijk. Ze leren met moeite, en als ze dan iets geleerd hebben van die paar mensen die echt iets weten, worden ze ook weer snel bedrogen door diegenen die er juist niets van weten. En niet alleen door anderen, maar zelfs door zichzelf! De waarheid is voor onnozelen immers bitter en onaangenaam, de leugen zoet en plezierig. [2] Op dezelfde manier is het, denk ik, ook voor mensen die een aandoe-ning aan hun ogen hebben pijnlijk om in het licht te kijken, terwijl het duister pijnloos en gewenst is, omdat je dan niet hoeft te kijken. Waarom zouden leugens anders vaak sterker zijn, als ze het niet door hun aangename karakter van de waarheid zouden winnen?

Maar hoewel het, zoals ik zei, moeilijk is om mensen iets te leren, is het nog veel moeilijker om ze iets *af* te leren, zeker wanneer ze al heel lang leugens horen en niet alleen zelf voor de gek zijn gehouden, maar ook hun vaders en hun grootvaders en eigen-lijk iedereen voor hen. [3] Want het is niet eenvoudig hen van dat idee af te brengen, zelfs niet als iemand het met bewijs en al weerlegt. Zo denk ik ook dat het moeilijk is, wanneer mensen onechte kinderen grootbrengen, om die later, wanneer je de waarheid vertelt, van hen af te nemen, terwijl wanneer je ze

meteen bij het begin de waarheid zei, ze hen niet eens zouden aannemen. Dit is zo sterk dat velen liever slechte kinderen erkennen, als ze er eenmaal van overtuigd zijn dat ze van henzelf zijn, dan dat ze goede kinderen erkennen wanneer ze daar pas later over horen.

[4] Het zou me dus niet verbazen als ook jullie, mannen van Ilion, Homerus voor betrouwbaarder houden – hoewel hij de afschuwelijkste leugens over jullie heeft verteld – dan mij, hoewel ik de waarheid spreek. En dat jullie hem voor een goddelijke man en een wijze houden en jullie kinderen meteen vanaf het begin zijn gedichten leren, hoewel die over jullie stad niets dan vervloekingen bevatten, die ook nog eens niet waar zijn! Maar mij, hoewel ik vertel hoe het werkelijk is en is geweest, zouden jullie denk ik niet tolereren, omdat ik vele jaren later dan Homerus geboren ben.

[5] En toch zeggen de meeste mensen dat de tijd de beste scheidsrechter der dingen is. Maar wanneer ze iets pas na lange tijd horen beschouwen ze dat om die reden als ongeloofwaardig. Want als ik het voor een publiek van Grieken had gewaagd om tegen Homerus in te gaan, en had laten zien dat zijn werk op de belangrijkste punten leugenachtig is, zouden ze misschien behoorlijk kwaad op me worden. Ze zouden me wellicht verbannen, als ze dachten dat ik hun reputatie, die op Homerus berust, zou proberen teniet te doen en te zuiveren. Maar dat jullie mij een plezier doen door aandachtig te luisteren is terecht: het is namelijk over *jullie* voorvaderen dat ik ernst maak.

[6] Ik zeg jullie van tevoren dat het nodig is dat mijn betoog ook door anderen wordt gehoord en dat velen het vernemen. Sommigen van hen zullen het niet begrijpen, anderen zullen doen alsof ze het weglachen – terwijl ze het eigenlijk serieus nemen – en weer anderen zullen het proberen te weerleggen, vooral die ellendige sofisten. Ik weet heel goed dat het niet aangenaam voor jullie zal zijn. Want de meeste mensen zijn door hun eigen overtuiging geestelijk zo aangetaast dat ze liever berucht zijn door grote ellende dan dat ze helemaal niet bekend zijn omdat ze niets ergs hebben meegemaakt!

De Grieken en hun misplaatste trots

[7] Ik denk dat de bewoners van Argos zelf niet zouden willen dat de geschiedenis van Thyestes en Atreus en de nazaten van Pelops anders was geweest, maar dat ze heel verontwaardigd zouden zijn als iemand de verhalen van de tragediedichters zou weerleggen: Thyestes pleegde helemaal geen overspel met de vrouw van Atreus; die vermoordde de kinderen van zijn broer ook niet en zette ze ook niet aan Thyestes als diner voor nadat hij ze in stukken had gehakt; Orestes was niet zijn moeders moordenaar. Als iemand al die dingen zou zeggen zouden de mensen van Argos dat slecht verdragen, alsof ze uitgescholden werden. [8] Ik denk dat de Thebanen hetzelfde zouden voelen als iemand hun moeilijke verleden als leugens aan het licht zou brengen, dat Oedipus zijn vader helemaal niet gedood heeft, het niet met zijn moeder gedaan heeft, zichzelf